

IMPOSIBILA INDEPENDENȚĂ: ASPECTE ALE POLITICII EXTERNE ROMÂNEȘTI ÎN PERIOADA COMUNISTĂ

Emanuel Copilaș*

Abstract: *If one takes into account Romania's communist regime from an internal perspective, he, or she, will not identify substantial elements to singularize it among the other communist regimes. From this point of view, Romanian communism experienced basically the same evolutions and transformations which occurred within the whole "socialist camp". But when the topic is examined through the prism of its foreign relations and international postures, communist Romania becomes really interesting. The present essay proposes a synoptic analysis of Romania's foreign policy during 1948 and 1989, pinpointing the major international events that influenced it and the regime's response towards them.*

Keywords: communism, foreign policy, opportunities, calculated dissidence, pragmatism

Comunismul românesc de la ilegalitate la guvernare și la comunizare

Încă de la înființarea sa, în 1921 – prin scindarea social-democraților în „minimaliști” (adepti ai procedurilor legale, moderate, de cucerire a puterii și total ostili violenței și metodelor teroriste) și „maximaliști” (adepti ai înfăptuirii revoluției cu orice preț, inclusiv crimă, teroare sau violență)¹ –, și pe întreaga durată a perioadei interbelice, se poate afirma că „Partidul Comunist din România, secție a Internaționalei Comuniste” a practicat exclusiv o formă de politică externă, și anume cea dictată de Moscova. Însăși denumirea „secție a Internaționalei Comuniste” relevă totala lipsă de autonomie ideologică și politică a organizației, a cărei activitate era finanțată și orchestrată de Comintern², etapă experimentată în diferite dozaje și de marea majoritate a partidelor comuniste est-europene.

---

* Asist. drd., Universitatea de Vest din Timișoara; e-mail: copilasemanuel@yahoo.com

¹ Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Simulated Change* (infra: Shafir, *Romania*), London, Frances Pinter, 1985, 22. Într-o formă brută, acest text a fost publicat cu titlul *Politica externă a României comuniste: anatomia unei insolite autonomii*, „Sfera Politicii”, nr. 152, 2010, p. 75-90.

² În privința Cominternului, rămâne de referință lucrarea lui Arkadi Vaksberg, *Hotel Lux. Partidele frățești în slujba Internaționalei Comuniste*, București, Humanitas, 1998 sau cea a lui Günther Nollau, *International Communism and World Revolution: History and Methods*, New York, Praeger, 1961. Pentru amănunte din culisele acestei organizații (față de a căror plauzibilitate se impune totuși o anumită circumspecție), trimit la lucrarea lui Jacques de Launay, *Istoria secretă a Cominternului (1919-1943): eșecul unei speranțe*, București, Edit. Venus, 1993.

Sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial înseamnă totodată o șansă nesperată pentru minusculul Partid Comunist Român – în ilegalitate începând cu 1924 – de a se infiltra în primă fază în structurile politice românești, urmând ca ulterior să le acapareze în totalitate. Între septembrie 1944 – luna care a urmat schimbării de alianță și trecerii armatelor române de partea partea puterilor aliate – și decembrie 1947 – luna în care tânărul rege Mihai I a fost finalmente constrâns, sub presiunea comuniștilor români susținuți de Moscova, să abdice – Gheorghiu-Dej și partidul asupra căruia și-a impus în cele din urmă conducerea au purtat o consecventă luptă pentru acapărarea pârghiilor politice reușind, în paralel cu succedarea guvernărilor postbelice, să își planifice minuțios ascensiunea, dar și consolidarea puterii odată obținute³. Menționarea resortului principal al posibilităților politice ale comuniștilor români, „centrul moscovit”⁴, este aproape superfluă: Kremlinul s-a aflat, cu excepția Cehoslovaciei, în spatele stalinizării tuturor țărilor est-europene care au fost integrate pe orbita geopolitică sovietică după încheierea războiului.

Odată cu acapărarea exhaustivă a spectrului politic – prin intermediul unor alegeri trucate, desfășurate în 1946, desființarea PNL și PNT și încorporarea forțată a PSD în 1947, fapt ce are ca și consecință modificarea denumirii partidului, aceasta transformându-se din Partidul Comunist Român (PCR) în Partidul Muncitoresc Român (PMR) – ia amploare o acerbă luptă intestină pentru preluarea puterii în partid. Literatura de specialitate operează în acest punct cu ceea ce s-ar putea numi teoria „grupurilor”, care susține existența a două, uneori trei grupuri distincte care concureau pentru a acapara conducerea și pârghiile administrative ale partidului. Cele două grupuri ar fi cel al „moscoviților” care, după schimbarea taberei din august 1944, au ajuns în țară cu scopul de a se infiltra și obține puterea în partid ca și „cal troian” al intereselor Moscovei, respectiv, „grupul din închisori”, alcătuit din comuniștii români aflați în țară pe întreaga durată a conflagrației, acționând clandestin sau fiind încarcerați. Principalii reprezentanți ai „moscoviților” ar fi Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, în timp ce ultimii ar fi fost conduși de Gheorghiu Dej și Emil Bodnăraș. Uneori mai apare, complementar grupului „moscovit”, „grupul de la

---

³ Shafir, *Romania*, p. 29-38; Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc* (infra: Cioroianu, *Pe umerii lui Marx*), București, Edit. Curtea Veche, 2004, p. 46-66; Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, București, Edit. Humanitas, 2006, p. 33-105; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Iași, Edit. Polirom, 2005, p. 107-144; Ghiță Ionescu, *Comunismul în România* (infra: Ionescu, *Comunismul*), traducere de Ion Stanciu, București, Edit. Litera, 1994, p. 99-176; Stephen Fischer-Galați, *The new Rumania. From People's Republic to Socialist Republic*, M.I.T. Press, 1967, p. 17-43; Kenneth Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development: the case of Romania, 1944-1965*, Los Angeles, University of California Press, 1971, p. 73-149; Robert King, *A history of the Romanian Communist Party*, Stanford, Hoover Institution Press, 1980, p. 39-58.

⁴ Expresia îi aparține analistului american Kennet Jowitt și poate fi găsită în lucrarea *New World Disorder. The Leninist Extinction*, Los Angeles, University of California Press, 1993, p. 159.

Viena”, loc în care se refugiase cel care a fost prim-secretarul partidului între 1940-1944, comunistul român de origine maghiară Ștefan Foriș.

Un eventual merit al teoriei grupurilor ar fi de natură conceptual-analitică: permite, în aparență, o mai bună abordare a haoticei lupte pentru putere care a estropiat PMR până în 1952⁵. Cu toate acestea, nici una dintre cele două facțiuni competitive nu era foarte coezivă, iar diviziunea între «comuniști nativi» și «moscoviți» este mai mult o reflectare a necesității de categorizare analitică⁶, decât a unei situații reale și fluide. Lupta pentru putere care a apărut la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950 a implicat grupări și regrupări de-a lungul unor diviziuni mai degrabă personale, decât strict ideologice, pentru a nu le mai menționa pe cele naționale. De exemplu, Miron Constantinescu, un „comunist nativ”, închis împreună cu Dej, a trecut de partea facțiunii Pauker-Luca, în timp ce „moscoviți puri” cum ar fi Chișinevschi sau L. Răutu, s-au aliat cu Dej, cel puțin pentru moment⁷.

S-ar mai putea adăuga că și Emil Bodnăraș, spion sovietic în timpul celui de al Doilea Război Mondial, i-a devenit până la urmă fidel lui Dej. După moartea lui Stalin, acesta i-a adus prompt la cunoștință prim-secretarului român manevrele politice inițiate de Nikita Hrușciov prin care se urmărea înlocuirea lui cu însăși persoana sa⁸. Tatonările lui Hrușciov nu a avut efectul scontat, conducerea de partid cimentându-se și mai puternic în jurul liderului de la București.

Capcanele destalinizării

Politica externă din prima fază a conducerii dejiste (1948-1956) se caracterizează printr-o obediență totală față de direcțiile impuse de „centrul

---

⁵ An în care principalul rival (activ politic) al lui Dej, Ana Pauker, este demisă în funcțiile pe care le deținea pe linie de stat și marginalizată pe linie de partid împreună cu Vaile Luca și Teohari Georgescu. Acesta este momentul în care puterea fostului muncitor feroviar se consolidează pe deplin, menținându-se astfel (cu mici excepții, cum a fost cea din 1957, când Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, care încercaseră să profite de climatul destalinizării în vederea debarcării lui Dej și ranforsării propriilor poziții – sunt neutralizați în punct de vedere politic) până la moartea sa, survenită în martie 1965. Pentru aprofundarea subiectului, o foarte utilă culegere de documente se dovedește a fi cartea lui Florin Constantiniu, *Diplomații români și devierea de dreapta*, București, Edit. Tritonic, 2005. Pentru o încercare de a elucida enigma care a fost Ana Pauker, lucrarea lui Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, traducere de Ioana Gagea și Cristina Pupeza, Iași, Polirom, 2003, se dovedește a fi un excelent ghid biografic.

⁶ Joc de cuvinte intraductibil în limba română: „... a reflection of the needs of scholarly (or rather scholastic) categorization...”.

⁷ Shafir, *Romania*, p. 35.

⁸ Ion Petcu, *Ceaușescu, un fanatic al puterii: biografie neretușată*, București, Edit. Românul, 1994.

moscovit”⁹, fapt ce i-a inspirat pe unii cercetători să susțină că în cazul Republicii Populare Române (RPR), și de fapt a întregului bloc est-european, nu se poate aduce în discuție ideea de politică externă propriu-zisă¹⁰. Se poate aprecia că resortul cultural care a articulată poziția externă a Bucureștiului până la moartea lui Stalin și începutul „noului curs”¹¹ a fost unul deosebit de „primitiv”, centrat pe menținerea puterii cu orice preț; acesta s-a păstrat și în epoca post-stalinistă, suscitând un șir de conflicte diferite ca intensitate cu autoritățile sovietice.

Ghiță Ionescu observă cu acuitate precaritatea culturală ce a impregnat strategia de politică externă a comuniștilor români în cadrul evenimentelor circumscrise și potențate de sijaul destalinizării, oferind o pertinentă și necruțătoare diagnoză a profilului ideologic al conducerii de la București și a modului său de manifestare în acele nesigure și riscante împrejurări:

Dintre toate guvernele Europei răsăritene, cel român era cel mai puțin afectat de convulsiile destalinizării. Calmul din România era, dintr-un punct de vedere, o dovadă a slăbiciunii și apatiei din P.M.R. Dacă el ar fi avut ceva rădăcini în popor, dacă ar fi

---

⁹ Mioara Anton, *Ieșirea din cerc. Politica externă a regimului Gheorghiu-Dej* (infra: Anton, *Ieșirea*), București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2007, cap. I („Satelitul perfect: relațiile româno-sovietice 1948-1953”), p. 17-51. Constatărea este sprijinită în principal de vehemența cu care Dej și acoliții săi au condamnat „deviația” ideologică a Iugoslaviei din 1948, care a avut ca deznodământ excluderea Iugoslaviei din Cominform și repudierea ei în cadrul lagărului socialist (ulterior, Hrușciov a operat, cu un succes parțial, câteva încercări de reconciliere cu Belgradul și de reîncadrare a Iugoslaviei în sfera de influență sovietică). Detașându-se net de celelalte „partide frățești” prin intensitatea invectivelor adresate lui Tito și camarilei sale („criminali”, „asasini”, „spioni ai imperialismului”), PMR și-a confirmat din plin caracterul de „satelit perfect”. Pentru o expunere detaliată, nu neapărat o analiză pertinentă – a raporturilor româno-iugoslave în cadrul Războiului Rece, vezi Mircea Chirițoiu, *Între David și Goliat. România și Iugoslavia în balanța Războiului Rece*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2005 și Ronald Linden, *Communist States and International Change. Romania and Yugoslavia in Comparative Perspective*, Boston. Allen & Unwin, 1987.

¹⁰ „Una din trăsăturile blocului comunist era aceea că statele membre nu angajaseră o politică externă în adevăratul sens al cuvântului. Desigur, ele aveau relații diplomatice, semnau tratate internaționale, dar o politică externă *proprie* nu desfășurau (se înțelege că nu mă refer la URSS). Demersurile lor erau efectuate pentru atingerea obiectivelor altcuiva.” Mihai Retegan, 1968. *Din primăvară până în toamnă: schiță de politică externă românească* (infra: Retegan, 1968), București, RAO, 1998, p. 17. Poziția istoricului român s-ar susține cel mult până la moartea lui Stalin (1953) sau, cu anumite rezerve, până la începutul destalinizării inițiate de Hrușciov în 1956. În ultimii ani ai conducerii deșiste au fost puse în practică (iar apoi perfecționate și extinse de Ceaușescu) politici economice independente și realmente deranjante pentru liderii de la Kremlin. Principalul exemplu în acest sens rămâne însă Polonia, nu România.

¹¹ Anton, *Ieșirea*, p. 52-111. Mai multe informații despre ideile și politicile liderului sovietic care a profitat cel mai mult de pe urma „noului curs”, Nichita Sergheevici Hrușciov (paternitatea acestui curent de gândire politic din punct de vedere al formei și economic în conținut îi aparține prim-ministrului sovietic dintre 1953 și 1955, Gheorghi Malenkov) în vol. Martin McCauley (ed.), *Khrushchev and Khrushchevism*, London, School of Slavonic and East-European Studies, 1987. Vezi de asemenea și excelenta biografie a personajului în William Taubman, *Khrushchev. The man. His era*, London, Free Press, 2005.

fost cât de cât sensibil la curente de opinie și și-ar fi dus lupta cu idei originale, corespunzătoare problemelor specifice naționale, atunci cu siguranță ar fi fost mai vizibil afectat. Însă, din cauza slăbiciunii sale, a lipsei de ideologie, tradiție națională și a oamenilor cu o postură remarcabilă, partidul comunist din România rămânea preocupat doar de un singur lucru – să rămână la putere¹².

Cu alte cuvinte, șocul destalinizării nu a fost perceput în RPR la nivel ideologic, valoric, nu a reprezentat, ca pentru alți comuniști, o turnură bruscă și dureroasă, o abatere de la moștenirea veridică a marxism-leninism-stalinismului, și nu a avut, în definitiv, pe cine să *dezamăgească*; legitimată doar printr-un surogat ideologic, elita politică de la București, alcătuită într-o proporție zdrobitoare din persoane cu o educație care nu depășea cele patru clase elementare, a fost pur și simplu *speriată* de noua orientare sovietică, fiind preocupată exclusiv de aferentele măsuri de precauție care i-ar fi permis să supraviețuiască acestei încercări, percepută ca zguduitoare doar pe filieră politică.

Turbulențele survenite în Polonia și Ungaria în anul 1956, o consecință directă a efectelor destalinizării¹³, a surprins conducerea de la București pe aceleași poziții. Docilitatea, servilismul și promptitudinea de care au dat dovadă liderii români în reprimarea revoluției maghiare a compensat parțial neîncrederea Moscovei în eficiența destalinizării românești, iar Dej și acoliții săi și-au păstrat în continuare pozițiile, reușind chiar, în 1958, să obțină retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul României¹⁴.

Se poate presupune că, în timpul acestor ani tulburi, principalul resort motivațional al elitei politice de la București l-a reprezentat frica, în principal frica de

---

¹² Ionescu, *Comunismul*, p. 291-292.

¹³ O perspectivă de ansamblu asupra evenimentelor „seismice” din 1956 și a efectelor pe termen scurt pe care le-au antrenat este de găsit în lucrarea editată de Dan Cătănuș împreună cu Vasile Buga, *Putere și Societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării, 1956*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2006 sau în Ivan T. Berend, *Central and Eastern Europe, 1944-1993. Detour from the periphery to the periphery*, New York, Cambridge University Press, 1998, p. 94-152. O foarte complexă colecție de documente referitoare Polonia și Ungaria anului 1956 oferă lucrarea editată de Paul Zinner, *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A selection of documents on Events in Poland and Hungary*, New York, Columbia University Press, 1957.

¹⁴ Hrușciov a fost convins cu mari eforturi să accepte retragerea, de pe urma căreia Uniunea Sovietică nu a avut însă nimic de pierdut: România reprezenta o țară „sigură” pentru comunismul internațional fiind înconjurată, cu excepția parțială a Iugoslaviei, de state „frățești”, succesorul lui Stalin își ranforșa astfel imaginea de „comunist bun” în ochii Occidentului și, nu în ultimul rând, mâna de lucru tânără dar imobilizată în RPR (concomitent cu retragerea trupelor sovietice din România au fost operate reduceri ale trupelor staționate pe teritoriile altor state membre ale Tratatului de la Varșovia) putea fi astfel utilizată pentru eficientizarea economiei URSS. Vezi Sergiu Verona, *Historical Note: Explaining the 1958 Soviet Troop Withdrawal from Romania*, „SAIS Review”, 2, 1990 p. 231-346. Vezi și Ioan Scurtu (coord.), *Retragerea trupelor sovietice, 1958*, București, Arhivele Naționale Ale României, 1996 și Constantin Moraru, *Politica Externă a României, 1958-1964*, București, Edit. Enciclopedică, 2008, p. 18-30.

„fratele cel mare”. Concluziile impuse de revoluția maghiară au fost temeinic asimilate, și regimul a operat, temporar, o decongestionare a raporturilor sale cu societatea¹⁵. Stelian Tănase investighează, pornind de la exemplul maghiar, efectele pe care le-au produs dramaticele evenimente din 1956 asupra psihologiei și strategiilor de politică internă adoptate de elitele din lagărul socialist în perioada imediat următoare.

Teama unei clase politice ține adesea loc de «legi istorice». Nu trebuie să căutăm foarte adânc pentru a observa că reformele regimului Kádár (Ungaria, n.m.) au fost consecința sperieturii trase de nomenclatură în octombrie 1956. Mulțimile pe străzi, armata fraternizând cu insurgenții, clădirile guvernamentale în flăcări, agenții poliției secrete și aparatcici linșați au lăsat amintiri de neuitat liderilor comuniști. Prioritatea absolută a regimului Kádár a fost: «Să nu se repete 1956!» Contractul social tacit de la începutul anilor '60 (prin care s-a oferit societății o viață decentă din punct de vedere material și toleranță în schimbul acceptării regimului) a fost produsul acestei amintiri¹⁶.

Tentația autonomiei. Premisele disidenței ceaușiste

Deceniul următor a fost martorul unei surprinzătoare, chiar intrigante reorientări a politicii externe românești. Pe fondul disputelor apărute între autoritățile sovietice și cele chineze în privința naturii relațiilor statelor socialiste cu „lagărul imperialist”¹⁷, Partidul Muncitoresc Român reușește să își impună poziția în raport cu disensiunile apărute în cadrul CAER. În cadrul acestui organism, Moscova încerca să acrediteze ideea că cel mai bun traseu economic al lagărului socialist ar presupune o „specializare a producției”; astfel, cele mai industrializate state comuniste (Republica Democrată Germană, Cehoslovacia)

---

¹⁵ O altă formă de frică, una internă de dat aceasta, a determinat probabil și persecuțiile din 1958, când partidul a decis să elimine orice opoziție a societății, reală sau potențială, pentru a preveni emergența unor evenimente similare celor din Budapesta.

¹⁶ Stelian Tănase, *Revoluția ca eșec. Elite și societate*, București, Humanitas, 2006, p. 52.

¹⁷ În privința conflictului sino-sovietic, a se consulta Adam Ulam, *Expansion and Coexistence. The History of Soviet Foreign Policy, 1917-67*, New York, Praeger, 1968 și Joseph Nagee, Robert Donaldson, *Soviet Foreign Policy since World War II*, New York, Pergamonn Press, 1988 sau Jean Francois Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste*, Iași, Polirom, 1998. Documente oficiale emise de PCUS și PCC referitor la dispută pot fi găsite în Dan Jacobs (ed.), *From Marx to Mao and Marchais: Documents on the development of communist variations*, New York, Longman, 1979 și în Robert McNeal (ed.), *International relations among communists*, New Jersey, Prentice-Hall, 1967. *Problems of communism*, prestigioasa revistă științifică americană, a dedicat în 1964 un întreg număr acestei probleme, intitulat „International communism and the sino-soviet dispute” (martie-aprilie, nr. XVIII). Poziția Republicii Populare Române față de „schismă” poate fi găsită în Liu Yong, *Sino-romanian relations 1950's – 1960's*, București, Institutul Național pentru Studiarea Totalitarismului, 2006 și Liu Yong, *Factorii care au influențat relațiile sino-române în anii '60, Politică externă comunistă și exil anticomunist*, „Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă”, vol. II, Iași, Polirom, 2003, p. 148-169.

și-ar fi concentrat resursele și producția exclusiv în direcția continuării procesului de industrializare, în timp ce statele mai puțin dezvoltate din acest punct de vedere (Bulgaria sau România) ar fi abandonat dezvoltarea industriei grele în favoarea agriculturii. În acest fel, preconiza Hrușciiov, s-ar fi procedat la optimizarea economiei interne a lagărului. Partea română nu a fost însă de acord, iar corolarul conflictual care a apărut ca urmare a intransigenței poziției economiștilor români în raport cu propunerea sovietică de restructurare a CAER, și care a reprezentat testul cu turnesol al relațiilor dintre București și Moscova, a conținut trei dimensiuni structurante. Prima, și totodată cea mai importantă, a fost de natură politică: o bună parte din firava legitimitate e care regimul reușise să o obțină datora foarte mult tocmai industrializării forțate. „Proletarizarea” maselor de țărani – pe care regimul îi mobilizase pentru a-și asigura o mână de lucru cât mai numeroasă posibil – le adusesese acestora beneficii indiscutabile în raport cu condițiile de viață anterioare, în cazul lor, singurul termen de comparație. În plus, o reconfigurare radicală a politicii economice riscă să readucă pe tapet insecuritatea și mefiența populară pe care conducerea de la București le menținuse la un nivel relativ scăzut cu mari eforturi și doar parțial. Pe lângă toate acestea, elita politică română conștientiza faptul că o prefacere economică de o asemenea anvergură ar fi necesitat un suflu politic nou, iar acest lucru trebuia combătut, după cum am avut ocazia să constatăm, cu orice preț.

Pe cale de consecință, eșalonul superior al partidului argumenta masiv în defavoarea inițiativei sovietice de a reorganiza fundamentele relațiilor economice dintre statele „lagărului socialist”.

Ideea organului unic de planificare comun pentru toate țările C.A.E.R. comportă implicații de cea mai mare importanță economică și politică. Conducerea planificată a economiei naționale este unul din atributele fundamentale, esențiale și inalienabile ale statului socialist, – planul de stat fiind principalul instrument prin care acesta își realizează obiectivele sale politice și social-economice, stabilește direcțiile și ritmul de dezvoltare a economiei naționale, proporțiile ei fundamentale, asigură acumulările, măsurile pentru ridicarea nivelului de trai material și cultural al poporului. Suveranitatea statului socialist presupune ca acesta să dispună efectiv și integral de mijloacele îndeplinirii practice a acestor atribuții deținând în mâinile sale totalitatea pârghiilor de conducere a vieții economice și sociale. Trecerea unor asemenea pârghii în componența unor organe suprastatale sau extrastatale, ar transforma suveranitatea într-o noțiune lipsită de conținut¹⁸.

---

¹⁸ „Stenograma ședinței plenare a Comitetului Central a Partidului Muncitoresc Român din zilele de 15-22 aprilie 1964”, în Florian Banu, Liviu Țăranu, *Aprilie 1964. „Primăvara de la București”*. Cum s-a adoptat „Declarația de independență” a României? (infra: Banu, Țăranu, *Aprilie 1964*), București, Edit. Enciclopedică, 2004, p. 105.

Apoi, din punct de vedere economic, această reorientare radicală ar fi subminat șansele României de a își construi o economie funcțională, care să conducă în final la cimentarea poziției politice pe care elita regimului o obținuse atât de greu, și de care era încă departe de a fi sigură. Nu în ultimul rând, Bucureștiul îi aducea Moscovei, care acționa acum sub umbrela CAER, reproșuri de natură ideologică: nu fusese Lenin acela care propovăduise cu atâta aplomb electrificarea și dezvoltarea industriei grele ca punct forte de-a lungul itinerariului construirii socialismului în condițiile ostile politic de la începutul secolului XX? De ce încerca tocmai Moscova, „farul călăuzitor al comunismului mondial”, să submineze acest scop suprem pentru fiecare „partid frățesc” tocmai românilor? Trebuie să recunoaștem că, la acest capitol, argumentele Bucureștiului nu erau lipsite de consistență¹⁹. URSS, la rândul ei, aloca un efort intelectual imens în vederea plasării noilor strategii economice sovietice în continuarea directă a ideilor lui Lenin, însă comuniștii români nu ezitau să califice propunerile Moscovei în favoarea supranaționalizării economiilor socialiste drept „premature” și nerealiste.

Prezentarea formelor de conducere economică suprastatală – se poate citi în rezoluția adoptată la plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din aprilie 1964, – ca derivând din ideile lui Lenin despre economia mondială unică, constituie o interpretare neîntemeiată pentru epoca actuală. (...) Aceasta este o problemă a unei epoci istorice viitoare, când socialismul va învinge în întreaga lume, sau cel puțin în majoritatea țărilor capitaliste și, în primul rând, în totalitatea țărilor capitaliste avansate. Evident, pe măsură ce noi popoare vor păși pe calea socialismului, pe măsură ce noi țări vor intra în alcătuirea sistemului socialist, ele vor căuta și vor stabili formele de colaborare cele mai potrivite condițiilor respective. În zilele noastre, o asemenea problemă este prematură, lipsită de baze realiste²⁰.

URSS va ceda în final presiunilor venite din partea RPR, parțial pe fondul acutizării conflictului cu Republica Populară Chineză, renunțând la dezideratul supranaționalizării și gestionării supraplanificate a economiilor statelor membre CAER. În aprilie 1964, plenara mai sus amintită făcea publică, fără echivoc, poziția PMR în chestiuni legate de relațiile internaționale, atât în interiorul, cât și în exteriorul lagărului sovietic.

Data fiind diversitatea condițiilor de construcție socialistă, nu există tipare sau rețete unice; așa cum nu se poate pretinde să existe un monopol al adevărului absolut,

---

¹⁹ Nota discordantă făcută de România lui Dej în interiorul CAER este surprinsă de Liviu Țăranu în *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (1949-1965)*, București, Edit. Enciclopedică, 2007, dar și de Ion Rațiu în *România de astăzi: Comunism sau independență*, București, Edit. Condor, 1990, p. 39-84, sau Titu Georgescu, în *România între Yalta și Malta*, București, Edit. Șansa, 1993, p. 156-194. Amintirile lui Alexandru Bârlădeanu, reprezentantul României în cadrul CAER în anii '60, referitor la acest subiect se regăsesc în Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, București, Edit. Evenimentul Românesc, 1997, p. 142-158.

²⁰ „Stenograma ședinței plenare a Comitetului Central a Partidului Muncitoresc Român din zilele de 15-22 aprilie 1964”, în Banu, Țăranu, *Aprilie 1964*, p. 107.

tot astfel nimeni nu poate să-și atribuie dreptul de a hotărî ce este just și ce nu pentru alte țări sau partide. Prin propria lor experiență istorică țările socialiste cunosc cât de mari daune pot aduce astfel de practici care încătușează gândirea creatoare, împiedică studierea condițiilor concrete, sunt o sursă serioasă de greșeli, stânjenind mersul înainte al societății²¹.

Și, în sfârșit, „piesa de rezistență”:

Este dreptul exclusiv al fiecărui partid de a-și elabora, de sine stătător, linia politică, obiectivele concrete, căile și metodele atingerii acestora, aplicând creator adevărurile generale ale marxism-leninismului și concluziile pe care le desprinde din studierea atentă a experienței celorlalte partide comuniste și muncitorești.

Nu există și nu poate exista un partid „părinte” și un „partid-fiu”, partide „superioare” și partide „subordonate”, dar există marea familie a partidelor comuniste și muncitorești egale în drepturi; nici un partid nu are și nu poate avea un loc privilegiat. Fiecare partid își aduce contribuția la tezaurul comun al învățaturii marxist-leniniste, la îmbogățirea formelor și metodelor practice ale luptei revoluționare pentru cucerirea puterii și construirea societății socialiste²².

„Tendința nesănătoasă” a Moscovei în ceea ce privește problematica supranaționalizării CAER a declanșat în cadrul PMR resentimente mult mai vechi, cum ar fi de exemplu cele legate de funcționarea sovrom-urilor, societăți economice cu capital mixt, româno-sovietic, desființate într-un final la jumătatea anilor '50. „Numai întreprinderi socialiste n-au fost acestea”, argumentau caustic comuniștii români, „deoarece produsul social nu revenea celor care-l creau, ci se transforma într-un fel de plusvaloare care revenea Uniunii Sovietice”. Erau amintite și condamnate apoi tendințele de „ploconire” culturală și istorică față de „diferite țări” (aluzia la Uniunea Sovietică este evidentă), reprezentate prin teorii pseudo-științifice ca aceea a fondului etnic slav al populației române. Susținând, din perspectiva interesului național, legitimitatea raporturilor comerciale cu state capitaliste, RPR se pronunța ferm pentru prezervarea suveranității și independenței sale, pentru dreptul de a construi socialismul în variantă națională pornind de la considerente pragmatice, abordând ideologia în cadrul acestui proces ca finalitate situată într-un viitor temporar inaccesibil, nu ca premisă. „Viața a dovedit”, se sublinia cu pedantism, „că izolarea e dăunătoare”. Accentul principal era pus pe legitimitatea „existent[ei] statelor naționale, a economiilor naționale socialiste”, a căror ameliorare nu invalidează „internaționalismul proletar”. Din contră chiar, „renunțarea la suveranitate, integrarea economică sînt în flagrantă contradicție cu internaționalismul proletar, căci

---

²¹ Banu, Țăranu, *Aprilie 1964*, p. 115.

²² Banu, Țăranu, *Aprilie 1964*, p. 134-135. O analiză contemporană a efectelor produse de „Declarația de independență” asupra Occidentului și nu numai este efectuată de către Randolph Braham în *Rumania: Onto the Separate Path*, „Problems of Communism”, 13, 1964, p. 14-24.

internaționalismul nu pleacă de la subjugare, ci de la relații frățești între popoare”. Liderii de la București ar fi fost dispuși să accepte specializarea economică în cadrul CAER numai cu condiția ca aceasta „să ducă la dezvoltarea tuturor țărilor socialiste și nu la împărțirea acestor (sic!) în țări avansate și țări rămase în urmă”²³. Fapt care, în optica lor, era imposibil.

În legătură cu problematica divergenței sovieto-chineze, nu se poate afirma, așa cum sunt tentați unii analiști atât din trecut, cât și din prezent²⁴, că Partidul Muncitoresc Român ar fi mediat, până la un anumit punct, disputa. Supoziția este infirmată însă și de însuși ministrul de externe din perioada respectivă, Corneliu Mănescu, care recunoaște că România nu avea pur și simplu ponderea politică necesară pentru a arbitra conflictul dintre cei doi coloși ai lumii comuniste, chiar dacă încerca să o facă îndemnând în permanență la reconciliere prin apelul la moderație, dialog și raționalitate. În schimb, Bucureștiul a folosit rivalitatea dintre cele două părți pentru a se distanța de tutela economică sovietică în vederea consolidării propriei economii, în care ponderea comerțului cu state capitaliste va deține începând de acum un loc central, excedând pentru anumite perioade de timp schimburile economice desfășurate cu state din sfera comunistă²⁵. În sfera relațiilor internaționale se observă o anumită afiliere la pozițiile chineze, comuniștii români dezavuând parțial conceptul hrușciovist de „coexistență pașnică”, deși se grăbesc concomitent să îi proclame judiciozitatea, pentru a nu irita prea tare partea sovietică. Coexistența pașnică presupunea relaxarea emulației ideologice și geopolitice cu „lagărul occidental”, și extrapolarea ei pe coordonate exclusiv economice sau culturale: un război cu Vestul nu mai era necesar, așa cum teoretizase Lenin, pentru victorial globală a cauzei socialismului; aceasta putea fi obținută acum prin mijloace pașnice, prin competiție economică și atractivitate culturală. În termenii celebrului analist al relațiilor internaționale Joseph Nye Jr., mediul internațional era analizat acum de sovietici în termeni de „soft power” (putere economică în combinație cu atractivitate culturală)

---

²³ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș (infra: SJANT), fond Comitetul Regional PCR Banat, dosar 9/1964, f. 143-146.

²⁴ Anton, *Ieșirea*.

²⁵ Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea, *Convorbiri neterminate*, Iași, Polirom, 2001. Un document din arhiva SJANT. discută detaliat periplul diplomatic al unei delegații a PMR în China, Coreea de Nord și Uniunea Sovietică. Vizita delegației române nu a rezultat însă în „încheierea polemicii publice”, deși PMR și-a arogat meritul stopării divergenței pentru o lună. Susținând că nici la „tovarășii chinezi”, nici la cei sovietici, „delegația noastră nu a găsit înțelegerea necesară pentru încetarea polemicii publice”, diplomații români au apreciat în schimb poziția nord-coreenilor, care a manifestat „o apreciere bună (sic!) asupra acțiunilor întreprinse de partidul nostru”. Concluzia la care a ajuns delegația PMR în privința conflictului sino-sovietic este perfect redată în următorul pasaj: „Și unii și alții (RPC, URSS, n.m.) au căutat să înfățișeze lucrurile ca și când polemica publică ar porni de la probleme principale. Dar, dînd la o parte acest înveliș, reiese că la mijloc stă ambiția nemăsurată, lupta pentru rolul de hegemon în mișcarea comunistă și în lagărul socialist”. Vezi SJANT., fond Comitetul Regional PCR Banat, dosar 9/1964, f. 134-135.

mai degrabă decât prin intermediul opticii „hard power” (putere militară intimidantă pentru potențialii competitori/agresori).

Pentru conducătorii PMR însă, „Coexistența pașnică a statelor cu orânduirii sociale diferite nu înseamnă încetarea luptei dintre ideologia socialistă și cea burgheză, ci, dimpotrivă, presupune lupta între cele două ideologii. Ideologia noastră, concepția noastră despre lume își demonstrează cu prisosință superioritatea sa în confruntarea cu ideologia burgheză”²⁶. După cum vom avea ocazia să constatăm, accepțiunea combativă dată de români „coexistenței pașnice” rezona oarecum cu maniera în care chinezii percepeau conceptul, chiar dacă ultimii îl desconsiderau total. „Partidul nostru, pornește de la ideea că natura capitalismului nu s-a schimbat, că cercurile imperialiste nu renunță la ideea de a modifica cursul istoriei și că atîta timp cît va dăinui imperialismul se va menține și terenul pentru războaie agresive”. Astfel, „Republica Populară Romîna se pronunță cu hotărîre pentru politica de coexistență pașnică între țări cu sisteme sociale diferite. Politica de coexistență pașnică nu înseamnă însă renunțarea la lupta de clasă, sau la împăciuire cu capitaliștii”. Comuniștii români avertizau, în manieră leninistă, asupra pericolului „oportunismului”, derivat din „absolutiza[rea] form[ei] pașnic[e]” de „luptă” împotriva capitalismului global. Pentru a câștiga această luptă, „partidele comuniste și muncitorești trebuie să desfășoare o largă luptă revoluționară” și, deosebit de important, „să stăpînească toate formele de luptă”²⁷.

În continuare sunt enumerate câteva dintre prejudiciile aduse de către „absolutizarea căii pașnice de trecere de la capitalism la socialism” proletariatului internațional, ajungându-se la concluzia că „În nici o țară socialistă nu a fost înfăptuită revoluția fără violență”. Este admonestată apoi declarația adoptată în 1960 la Moscova, rezultată dintr-o conferință a partidelor comuniste pe tema problematicii internaționale contemporane, deoarece, se argumenta, aceasta „absolutizează într-un fel teza trecerii pe cale pașnică de la capitalism la socialism”²⁸. În final, comuniștii români extrag similarități cu poziția internațională chineză din înseși acuzele care le sunt aduse ambelor părți. „Unii, ridicîndu-i (punîndu-i în discuție, n.m.) pe tovarășii chinezi, spun că a sublinia rolul hotărâtor al factorilor interni în construirea socialismului înseamnă închistare națională, îngustime etc. *Criticîndu-i pe tovarășii chinezi, ei se gîndesc însă și la noi* (subl. m.)”²⁹.

Partidul Comunist Chinez denunța cu fermitate noua abordare sovietică a relațiilor internaționale, pe care o considera lipsită de fler revoluționar. Cucerirea spațiului cosmic de către sovietici (satelitul Sputnik, lansat pe orbită în 1957), a fost

²⁶ „Stenograma ședinței plenare a Comitetului Central a Partidului Muncitoresc Român din zilele de 15-22 aprilie 1964”, în Banu, Țăranu, *Aprilie 1964*, p. 89-90.

²⁷ SJANT., fond Comitetul Regional PCR Banat, dosar 9/1964, f. 137-139.

²⁸ SJANT., fond Comitetul Regional PCR Banat, dosar 9/1964, f. 139-140.

²⁹ SJANT., fond Comitetul Regional PCR Banat, dosar 9/1964, f. 142.

înțeleasă în moduri foarte diferite de către guvernele celor două mari puteri comuniste. În optica autorităților de la Beijing, lagărul socialist își demonstrase superioritatea tehnologică și militară față de Occident, și își putea permite să își urmărească interesele mondiale într-o manieră mai agresivă, pe când Hrușciiov și acoliții săi văzuseră în acest eveniment o confirmare a justeții principiului coexistenței pașnice și a câștigării competiției cu „lagărul imperialist” prin strategii non-violente. În plus, spre deosebire de sovietici, conducerea de la Beijing nu apucase încă să își consolideze puterea politică, iar țara trecea printr-o criză economică profundă; o relaxare a raporturilor cu Vestul, se temeau ei și, probabil pe bună dreptate, ar rezulta într-o diminuare a atenției acordate priorităților chineze (reconstrucție economică, supunerea Taiwan-ului), chiar o neglijare a lor. Menținerea încheștării geopolitice la cote înalte ar fi contribuit, prin necesitatea URSS de a avea aliați puternici și mulțumiți în cadrul Războiului Rece, la eradicarea, fie și parțială, a provocărilor economice și geostrategice cu care liderii chinezi se confruntau³⁰.

Ansamblul metamorfozelor politicii externe românești din prima jumătate a anilor 1960 este subîntins de un obiectiv major care îi conferă consistență și coeziune, în ciuda unei aparente ambiguități, mai ales în ceea ce privește conflictul sino-sovietic. Elita politică a RPR urmărește constant consolidarea strategiilor de independență economică a țării, din care speră să derive gradual și o autentică independență politică, atât în raport cu lumea comunistă, cât și cu Occidentul. În plan intern, conducerea de la București este în continuare preocupată de menținerea exclusivă a pârghiilor de putere politică în propriile mâini, dar modalitatea prin care articulează teleologic acest demers este mult mai elaborată din punct de vedere ideologic: denunță pertinent abaterile PCUS de la dogma leninistă, și, simultan, se plasează în avangarda reactualizării marxism-leninismului, încercând să ofere o interpretare personală, și în același timp cât mai originală posibil unor concepte ca „drumuri proprii către socialism” sau „coexistență pașnică”. O altă inovație rezidă în resorbirea naționalismului în textura ideologică a regimului, fapt care reprezintă o încălcare flagrantă a dogmei marxiste care afirma că internaționalismul proletar va transcende în cele din urmă clivajele naționale, contribuind astfel la crearea conștiinței de clasă a muncitorilor lumii. Operând acest „chiuretaj” ideologic, PMR urmărea să câștige realul suport popular de care avea nevoie pentru a ieși învingător din disputa cu CAER. Decesul rapid și neașteptat al prim-secretarului Gheorghiu-Dej a lăsat în urmă un PMR angajat pe calea promovării independenței naționale, pentru care reformarea economiei, autonomia culturală a societății sau democratizarea internă a partidului reprezentau chestiuni secundare și temporare. Totuși, nu se poate nega coagularea unor astfel de tendințe ca orientare principală a partidului începând cu ultimii ani ai conducerii dejiste. În inerția acestei moșteniri

---

³⁰ Emanuel Copilaș, *Implozia leninismului. O reevaluare a conflictului sino-sovietic din perspectivă ideologică*, „Sfera Politicii”, 141, 2009, p. 89-111.

ideologice își va petrece Nicolae Ceaușescu primii ani ca lider politic suprem. Drumul către disidență internațională era acum deschis, concomitent cu acela al restalinizării în plan intern.

Extinderea și consolidarea autonomiei. Intrarea în scenă a lui Ceaușescu

Noul secretar general nu a fost ales așa cum prevedea Constituția Republicii Populare, adică prin întrunirea Biroului Politic. În schimb, se pare că primul ministru Ion Gheorghe Maurer s-ar fi întâlnit neoficial cu Nicolae Ceaușescu și Alexandru Drăghici, doi membri proeminenți ai Biroului încă din 1955, primul ocupându-se de „cadre”, adică de avansarea ierarhică a membrilor de partid, în timp ce ultimul asigurase funcția de ministru de Interne, postură din care se făcuse direct responsabil pentru atrocitățile comise în penitenciarele românești de la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950. Acest „triumvirat” a decis ca cea mai înaltă funcție de conducere să îi revină celui mai tânăr membru al Biroului Politic, Nicolae Ceaușescu³¹.

Primii ani ai „epocii” ceaușiste s-au desfășurat într-un climat internațional favorabil. În plan intern, noul secretar general modifică titulatura partidului, care va fi cunoscut acum sub numele de Partidul Comunist Român, iar la Congresul al X-lea, desfășurat în vara aceluiași an, România devine Republică Socialistă, având totodată și o nouă Constituție, iar funcția de prim-secretar va fi înlocuită ca denotațiune cu aceea de secretar general. În plan extern, RSR continuă politica de autonomie inițiată în ultimii ani ai regimului Gheorghiu-Dej, ridicând în 1967 relațiile cu Republica Federală Germană la nivel de ambasadă (raporturi comerciale fuseseră inițiate încă din 1963). Tot în același an, România adoptă o poziție diferită de restul blocului comunist în privința Războiului de Șase Zile, evitând catalogarea și condamnarea Israelului drept stat agresor. Ca o recunoaștere și o recompensare a politicii externe românești, ministrul de Externe Corneliu Mănescu este invitat să prezideze Adunarea

---

³¹ Cancerul galopant al lui Gheorghiu Dej l-a lăsat pe acesta nepregătit din punct de vedere al succesiunii politice. Gheorghe Apostol susține că el ar fi fost desemnat de Dej pentru preluarea puterii, dar nu a mai avut o șansă odată confruntat cu manevrele de culise ale celor trei membri ai Biroului Politic. Varianta este confirmată parțial de Maurer în memoriile sale, dar se pare că, fiind un caracter slab și lipsit de fler politic, Apostol a ieșit rapid din ecuația puterii, iar postul de secretar general i-a revenit în final lui Ceaușescu. Tânărul membru al Biroului Politic și-a pregătit minuțios și cu tenacitate ascensiunea, iar faptul că ocupa o poziție de prim rang în cadrul partidului, care i-a permis să își plaseze colaboratorii fideli în posturi cheie, a contat foarte mult în alegerea sa ca succesor al lui Gheorghiu Dej. Deosebit de utile pentru clarificarea acestui subiect sunt lucrările lui Pierre du Bois, *Ceaușescu la putere. Anchetă asupra unei ascensiuni politice*, București, Humanitas, 2008; Ion Jianu, *Gheorghe Apostol și scrisoarea celor șase*, București, Edit. Curtea Veche, 2008; Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturiile despre stalinizarea României*, Arad, Edit. Dacia, Fundația Ioan Slavici, 1995.

Generală a ONU (septembrie 1967), fiind totodată primul reprezentant al unei țări socialiste căruia i se încredința o astfel de funcție³².

În primăvara anului următor, președintele francez Charles de Gaulle vizitează Bucureștiul, impresionat fiind de imaginea „comunistului bun” pe care Ceaușescu începuse să și-o construiască cu mare grijă. Se pare că generalul francez își propusese atragerea secretarului general al PCR de partea proiectului unei Europe a națiunilor, eliberată în Vest de sub tutela militară a NATO, iar în Est de cea a Tratatului de la Varșovia. Precaut, Ceaușescu a decis să nu riște, în ciuda retoricii bombastice pe care a folosit-o și care se plia direct pe ambițiile lui de Gaulle, fapt care se pare că l-ar fi dezamăgit profund pe președintele francez. Acesta a înțeles perfect strategia ceaușistă de construire a unei imagini independente și disidente în cadrul blocului sovietic, susținută de simpatiile și fondurile occidentalilor³³.

Condamnarea invaziei din Cehoslovacia: punctul culminant al comunismului românesc

Cel mai tensionat moment prin care a trecut lagărul socialist după evenimentele din 1956 a fost cu siguranță invazia Cehoslovaciei de către forțele Tratatului de la Varșovia din vara anului 1968. Aici, nou instauratul guvern Dubcek încerca să impună o perspectivă reformistă asupra politicii interne. Dezideratul conducerii de la Praga a devenit iritant pentru Moscova atunci când, încurajate de inițiativele lui Dubcek, forțele liberale din Cehoslovacia au pretins alegeri libere, reintroducerea pluripartidismului și recuzarea Tratatului de la Varșovia. Era prea mult pentru Dubcek însuși, care se vedea imobilizat, situație pe care o va experimenta și Gorbaciov după două decenii, între forțele conservatoare, pe de o parte, care cereau abolirea haosului politic și social și reinstaurarea controlului partidului asupra societății, și reformiștii radicali, pe de altă parte, care doreau să se dea curs democratizării autentice. Pretextând un complot al forțelor fasciste, contrarevoluționare, trupele Tratatului de la Varșovia, dintre care lipseau cele ale României, au intrat în noaptea de 20-21 august în Praga, punând un sfârșit abrupt ambițiilor aripilor reformiste a Partidului Comunist Cehoslovac.

Evenimentul a scandalizat Occidentul, dar o surpriză poate mai mare a produs-o reacția secretarului general al PCR. Acesta a condamnat în termeni categorici invazia, ferindu-se totuși de a nominaliza concret pe cei ce se făcuseră responsabili de punerea ei în practică.

---

³² Culisele alegerii sunt narate pe larg de către fostul ministru de externe în Mănescu, Beta, *Convorbiri*. Informații despre primii ani ai politicii externe ceaușiste se găsesc și în Aurel Braun, *Romanian Foreign Policy since 1965. The Political and Military Limits of Autonomy*, New York, Praeger, 1978, p. 1-36.

³³ Sanda Stolojan, *Cu de Gaulle în România*, București, Edit. Albatros, 1994.

Pătrunderea trupelor celor cinci țări socialiste în Cehoslovacia (URSS, Ungaria, Bulgaria, Polonia, RDG, n.m., C.E) – sublinia Ceaușescu – constituie o mare greșeală și o primejdie gravă pentru pacea în Europa, pentru soarta socialismului în lume. Este de neconceput în lumea de astăzi, când popoarele se ridică la luptă pentru a-și apăra independența națională, pentru egalitatea în drepturi, ca un stat socialist, ca state socialiste să încalce libertatea și independența altui stat. Nu există nici o justificare, nu poate fi acceptat nici un motiv de a admite, pentru o clipă numai, ideea intervenției militare în treburile unui stat socialist frățesc³⁴.

Secretarul general al PCR se opusese de la bun început unei soluționări violente a situației din Cehoslovacia. Atitudinea sa constituind un impediment pentru funcționalitatea Tratatului de la Varșovia, ceilalți membri ai alianței militare l-au ignorat pur și simplu, nemaiinvitându-l să participe la dezbaterile preliminare invaziei, pe care a continuat să le denunțe cu vehemență³⁵. Opiniile conform cărora Ceaușescu a dovedit un curaj ieșit din comun în condamnarea invaziei, riscând astfel repetarea ei în România, nu sunt întemeiate: deși au existat manevre militare în peninsula Crimeea și pe lângă granița cu Basarabia, Kremlinul nu s-a îndoit niciodată de viitorul comunismului românesc, fiindu-i mai ușor astfel să treacă cu vederea „abaterile” de politică externă a Bucureștiului³⁶.

Pentru Nicolae Ceaușescu, momentul a reprezentat, așa cum scrie și istoricul Florin Constantiniu, „his fines hour”. Suportul popular era la cote aproape nemaiîntâlnite pentru un regim comunist³⁷, în timp ce popularitatea internațională a conducerii de la București părea că intrase pe un traseu ascendent imposibil de

³⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, București, Edit. Politică, 1969, p. 415.

³⁵ Retegan, 1968; Cioroianu, *Pe umerii lui Marx*, p. 403-412; Dan Cătănuș (ed.) *România și Primăvara de la Praga*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Univers Enciclopedic, 2002, p. 478-482. Analize detaliate asupra situației din Cehoslovacia înaintea, în timpul și în perioada imediat următoare invaziei sunt efectuate de Golan Galia în *The Czechoslovak Reform Movement. Communism in Crisis, 1962-1968*, New York, Cambridge University Press, 1971, respectiv în *Reform Rule in Czechoslovakia. The Dubcek Era, 1968-1969*, New York, Cambridge University Press, 1973. Pentru o perspectivă generală asupra relațiilor dintre RSR și Organizația Tratatului de la Varșovia vezi Denis Deletant, Mihail Ionescu (ed.), *Romania and the Warsaw Pact. Selected documents, 1955-1989*, București, Edit. Politeia-SNSPA, 2004. Despre planificarea și desfășurarea invaziei de către OTV, vezi Robin Alison Remington, *The Warsaw Pact. Case Studies in Communist Conflict Resolution*, M.I.T. Press, 1971, p. 94-112, iar pentru relațiile de ansamblu între membrii OTV, vezi Christopher Jones, *Soviet Influence in Eastern Europe. Political Autonomy and the Warsaw Pact*, New York, Praeger, 1981.

³⁶ O astfel de opinie încearcă să acrediteze Neagu Cosma și Ion Stănescu în lucrarea *În anul 1968 a fost programată și invadarea României*, București, Edit. Paco, 1991.

³⁷ J.F. Brown analizează pătrunzător încercările lui Ceaușescu de a-și construi o cât mai consistentă legitimitate populară, hipertrofiind fără ezitare sentimentul național ca substanță a acestei legitimități. *Romania Today. I: Towards Integration*, „Problems of Communism”, 17, 1969, p. 8-16.

obstrucționat³⁸. O manifestare lipsită de echivoc a simpatiei internaționale de care beneficia regimul a constat în vizita pe care președintele american Richard Nixon a întreprins-o în anul următor în România. Prima vizită a unui președinte american într-o țară membră a lagărului socialist (exceptând desigur URSS) a iritat Moscova, creând totodată o durabilă impresie în întreaga lume. Ceaușescu a încercat să obțină de la Nixon clauza națiunii celei mai favorizate, dar acesta l-a făcut să înțeleagă că decizia aparține Congresului SUA; vor mai trece încă șase ani până când România va obține în sfârșit mult-dorita clauză³⁹.

După cum se poate observa, resortul motivațional subiacent deciziilor de politică externă din prima perioadă a conducerii ceaușiste este, în mare, același cu cel din ultimii ani ai regimului Gheorghiu-Dej. România de la finalul anilor 1960 se remarcă printr-o reputație internațională de invidiat și un sprijin intern pe măsură. Ambițiile Bucureștiului exced etapa distanțării precaute de Moscova, urmărind acum recunoașterea și stima cât mai multor state, indiferent de apartenența lor ideologică. Pacea internațională, „desființarea simultană a blocurilor militare”, sau egalitatea șanselor economice sunt vehiculate ca reprezentând principiile de bază ale politicii externe românești. Trebuie adăugată, pe plan intern, exacerbarea naționalismului, care va servi ca premisă pentru edificarea progresivă a cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu. Cultul personalității va fi instrumentalizat atât la nivel intern, pentru a obține adeziunea populației prin apeluri naționaliste care deveniseră cu timpul deșănțate și de-a dreptul ridicole – cât și pe plan extern, în încercarea de a confirma soliditatea conducerii de partid și sprijinul necondiționat acordat de partid „marelui cărmaci”.

Istoricul Adrian Cioroianu opinează că momentul 1968 marchează o schimbare substanțială pentru psihologia omului Nicolae Ceaușescu, care se va resimți și în politica externă românească, chiar dacă, aș adăuga, nu îi va altera coordonatele fundamentale trasate în ultimii ani ai conducerii lui Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Nimic după august 1968 nu va mai fi ca înainte, și în primul rând Ceaușescu nu va mai fi același. În fața sa, drumul de la *Erou* către *Idol* pare a fi deschis. În aceste condiții, principiul conducerii colective devine caduc. Ceaușescu apare drept centru necontestat al vieții de partid, iar sprijinirea sa devine, pentru membrii elitei conducătoare, o *datorie* patriotică prin excelență. Cu acordul tuturor subordonaților săi pe cale ierarhică, Ceaușescu ajunge să reprezinte România, să se substituie acesteia; întregul aparat se plasează instinctiv în spatele său, pentru a demonstra exteriorului (sovieticilor) că liderul este sprijinit de un partid cu o coeziune monolitică⁴⁰.

---

³⁸ J.F. Brown, *Rumania Today. II: The Strategy of Defiance*, „Problems of Communism”, 18 1969, p. 32-38.

³⁹ Bruce Courtney, Joseph Harrington, *Relații româno-americane, 1940-1990*, Iași, Polirom, 2002.

⁴⁰ Cioroianu, *Pe umerii lui Marx*, p. 411. Pentru o perspectivă exterioară a cultului lui Ceaușescu, vezi Anneli Ute Gabanyi, *Cutul lui Ceaușescu*, traducere de Iulian Vamanu, o culegere de documente ale Radio Europa Liberă emise între anii 1978 și 1987, Iași, Polirom, 2003.

Deteriorarea capitalului de imagine al regimului în plan internațional

Capitalul de simpatie internațională câștigat de Ceaușescu cu ocazia invaziei Cehoslovaciei nu a dat semne de epuizare decât pe la finalul anilor 1970 și se poate aprecia că s-a menținut relativ constant până la începutul anilor 1980. Sub aceste auspicii de politică externă a reușit secretarul general să impună modelul chinezesc și nord-coreean de societate, restrângând treptat, începând cu 1971 și drastic de la începutul anilor 1980, libertățile economice și culturale care își făcuseră apariția în cadrul decongestionării parțiale (și interesate) pe care regimul a operat-o între 1964 și 1971⁴¹.

Acordurile de la Helsinki din 1975, având ca dimensiuni constitutive securitatea europeană și drepturile omului, prima atât de mult clamată de elita politică română după august 1968, a limitat, ironic, și într-o măsură considerabilă pârghiile de politică externă ale regimului, contribuind în final la deteriorarea imaginii internaționale și chiar la colapsul acestuia. Impulsionate de invazia Cehoslovaciei, acordurile reprezentau totodată și o transformare a principiilor consacrate de politică internațională, accentul mutându-se treptat de la geopolitică la respectarea și protecția drepturilor omului⁴².

Pentru RSR, acordurile de la Helsinki, care au coincis cu primirea clauzei națiunii celei mai favorizate din partea Statelor Unite, s-au tradus în condiționarea acesteia de liberalizarea emigrației, în special a celei evreiești, către America. Treptat, liberalizarea emigrației s-a transformat în respectarea drepturilor omului, ceea ce a deranjat tot mai mult regimul de la București, erodându-i totodată capitalul internațional obținut cu atâtea eforturi. Cert este că în 1988, Ceaușescu a decis să renunțe la clauză, pe motiv că prin intermediul ei, Congresul Statelor Unite se implica arbitrar și nepermis de mult în politica internă a Republicii Socialiste România⁴³. Președintele Reagan, un anticomunist convins, avusese intenția de a retrage clauza Bucureștiului încă din primul an al instalării în funcție, dar a fost nevoit să renunțe la presiunile Congresului și, mai ales, a oamenilor de afaceri americani care găseau comerțul cu regimul român foarte profitabil. Pe lângă argumentele de natură economică, cele de natură morală conțineau următoarea dilemă: dacă renunțarea

⁴¹ Ana-Maria Cătănuș (ed.), *Sfârșitul perioadei liberale a regimului Ceaușescu: minirevoluția culturală din 1971*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005. Vezi și Andrei Marga, *Cultural and Political Trends in Romania Before and After 1989*, „East European Politics and Society”, 1, 1993, p. 14-32.

⁴² Pentru a analiză a efectelor acordurilor de la Helsinki asupra regimului Ceaușescu trimit la lucrarea Patriciei González Aldea, *Helsinki 1975. Începutul sfârșitului. Degradarea regimului din România și singularitatea lui în blocul de Est (1975-1990)*, București, Edit. Curtea Veche, 2008.

⁴³ Courtney Harrington, *Relații româno-americane 1940-1990*, Iași, Institutul European, 2002, 592 pp. (în fra: Courtney, Harrington, *Relații*); Roger Kirk, Mircea Răceanu, *Diplomația absurdului: România împotriva Statelor Unite, 1985-1989*, București, Edit. Silex, 1995.

Americii de a acorda clauza națiunii celei mai favorizate României comuniste ar elimina practic și fragila, totodată unica modalitate de a-l constrânge pe Ceaușescu să accepte emigrări și respectări parțiale și temporare ale drepturilor omului, fie și numai în perioada acordării clauzei⁴⁴?

Obtuzitatea lui Ceaușescu în ceea ce privește ultimul considerent, cel moral, a fost dublată și de lipsa de inspirație dovedită în cazul politicii economice internaționale a regimului. Astfel, în cea mai bună tradiție comunistă, Ceaușescu se încăpățănase să mențină, ba chiar să amplifice industrializarea forțată a țării, în ciuda faptului că nu dispunea de resurse naturale cu care să poată oferi sustenabilitate unui astfel de demers, fiind nevoit să importe minereu de fier și cărbune din China și Lumea a Treia. Această strategie presupunea injecții masive de capital occidental care, cumulate, sporiseră datoria externă a României de la începutul anilor 1980 la peste zece miliarde de dolari. Pentru a-și păstra mobilitatea internațională, amenințată acum de uriașele creanțe la FMI sau Banca Mondială (organisme la care România se afiliase la începutul anilor 1970), Ceaușescu a decis suplimentarea exporturilor (consistând în principal din mărfuri de proastă calitate și fără prea mare căutare pe piața occidentală), concomitent cu reducerea importurilor. Deficiențele majore ale acestei strategii economice erau canalizate în totalitate asupra societății românești, care începuse să sufere privațiuni comparabile cu cele care au însoțit instaurarea regimului, cum ar fi reintroducerea rațiilor alimentare sau limitarea drastică a consumului de energie electrică și termică. Datorită noului tip de politică economică externă, Ceaușescu a pierdut sprijinul oamenilor de afaceri americani, care nu mai aveau nici un avantaj din continuarea relațiilor comerciale cu un partener care limita considerabil importurile de produse americane⁴⁵.

În aceste condiții, secretarul general al PCR a încercat să compenseze deteriorarea relațiilor economice cu Occidentul printr-o tardivă și parțială ameliorare a raporturilor cu CAER. După cum argumentează celebrul istoric Vlad Georgescu, URSS reprezenta acum principala piață de desfacere a oțelului românesc, ca și una din principalele surse de aprovizionare cu hidrocarburi. Astfel, schimburile comerciale cu Uniunea Sovietică au crescut într-o manieră spectaculară, de la 17% în 1982 la 22% în 1984 și 26% în 1985. Potrivit unei emisiuni în limba română a postului de radio Moscova, în 1986 schimburile au atins o pondere de 33%. Exporturile românești în Uniunea Sovietică includ în principal oțel și mașini unelte, avioane și armament produs sub licență sovietică, vagoane de cale ferată, echipament petrolier, bunuri de larg consum și alimente. În schimb sovieticii și-au sporit livrările de materii prime, în special minereu de fier, gaze naturale și petrol⁴⁶.

---

⁴⁴ Courtney, Harrington, *Relații*.

⁴⁵ Courtney, Harrington, *Relații*.

⁴⁶ Vlad Georgescu, *Istoria Românilor. De la origini până în zilele noastre* (infra: Georgescu, *Istoria*), București, Humanitas, 1992, p. 308.

Georgescu continuă: „Potrivit «programului româno-sovietic pe termen lung de dezvoltare a colaborării economice, tehnologice și științifice», semnat de Ceaușescu și Gorbaciov în mai 1986, Bucureștiul a acceptat de asemenea «o cooperare largă» pe planul politicii economice, științifice și tehnice, în domeniul investițiilor de capital, al standardizării produselor și specializării industriale”. Într-un târziu, conducerea de la București a aprobat inițierea unor contacte directe între reprezentanți ai industriei românești cu omologii lor sovietici. „O astfel de atitudine” susține istoricul român, „ar fi fost de neînchipuit în anii '60-'70. Faptul a devenit posibil numai în urma unei infinite de proaste administrări a economiei și a incapacității clasei aflate la conducere de a promova orice fel de reforme pe plan intern”⁴⁷.

La începutul lui decembrie 1989, regimul Ceaușescu se confrunta cu un „internaționalism izolat” accentuat atât de ostilitatea cu care era perceput în Occident, cât și de mefiența cu care era tratat, cu excepția parțială a Albaniei și a Republicii Democratice Germane, în interiorul „lagărului socialist”. Bucureștiul încerca prin orice mijloace posibile să creeze o alianță de state comuniste ostile reformismului gorbaciovist. În afara potențialilor aliați din Europa de Est (unde numai regimul Honecker putea fi luat în calcul ca susținător al comunismului românesc), Ceaușescu se orienta spre China, Coreea de Nord și Cuba. Fără succes însă. Toate aceste state, deși unite prin dogmatism ideologic și conduceri autocrate rigide, se diferențiau radical din multe alte puncte de vedere, fiind totodată confruntate cu o multitudine de dificultăți interne care s-au dovedit mai importante decât potențialele avantaje derivabile din inițiativa lui Ceaușescu⁴⁸.

Fezabilitatea unui „front unit al «potrivnicilor» (rejectionists)”⁴⁹ era deci caducă. Dar acesta nu era nici pe departe singurul dezavantaj major cu care se confrunta regimul Ceaușescu. Din perspectivă internă, lipsa de popularitate a regimului comunist român atinsese cote alarmante, ca urmare a privațiunilor la care societatea fusese supusă pentru ca Bucureștiul să finalizeze absurdul plan de achitare integrală a datoriei externe pe care RSR o acumulase continuu de la începutul anilor 1970. „Comunismul xenofobic”⁵⁰, o continuare și o amplificare a naționalismului prin intermediul căruia Ceaușescu urmărise să consolideze relația regimului cu societatea

⁴⁷ Georgescu, *Istoria*, p. 308-309.

⁴⁸ Kevin Devlin, *Ceausescu's Isolated Internationalism*, raport al „Radio Europa Liberă”, Arhiva 1989, nr. 212 27 June 1989, p. 1, 3.

⁴⁹ Michael Shafir, *Eastern Europe's «Rejectionists»*, raport al „Radio Europa Liberă”, Arhiva 1989, nr. 121, 3 July 1989, p. 1.

⁵⁰ Michael Shafir definește „comunismul xenofobic” ca și „comunism asediat” aflat „în căutarea” consimțământului societății prin prisma unui „numitor comun național”. Ceea ce diferențiază „comunismul xenofobic” de celelalte regimuri comuniste care au apelat la naționalism rezidă în imposibilitatea distingerii de către acesta între „inamicii ideologici” și „inamicii naționali”. Michael Shafir, *Xenophobic Communism: The Case of Bulgaria and Romania*, raport al „Radio Europa Liberă”, Arhiva 1989, nr. 112, 27 June 1989, p. 3.

în jurul unui naționalism hipertrofiat își epuizase la rândul său resursele mobilizatoare (ca o ironie a istoriei, acestea își vor dovedi din plin eficiența în perioada post-comunistă).

Remarci finale: *disidența calculată*, piatra unghiulară a politicii externe a României comuniste

Se poate afirma că primele puseuri de autonomie ale Bucureștiului în perioada conducerii lui Gheorghiu-Dej au apărut în a doua jumătate a anilor 1950, iar momentul vizibilității lor maxime l-a constituit retragerea armatelor sovietice din RPR în 1958. Ulterior, așa cum am putut constata, deceniul următor va fi martorul amplificării orientărilor de politică externă divergente între București și Moscova. Însă nu se poate afirma în nici un caz că Dej a manifestat acest tip de atitudine încă din 1948, de la preluarea puterii, așteptând însă oportunitatea punerii ei în practică⁵¹. Conducerea de la București era dimpotrivă, foarte precaută și chiar servilă în relațiile pe care le întreținea cu Uniunea Sovietică; distanțarea față de aceasta s-a produs ca urmare a oportunităților (și dezacordurilor) economice apărute între timp, pe care Dej le-a abordat în manieră pragmatică.

După 1965, Ceaușescu a preluat și extins parametrii de politică externă trasați de predecesorul său, operând în același timp o restalinizare treptată a politicii interne. Disonanța între orientarea internațională și cea internă manifestată de comuniștii români l-a condus pe reputatul profesor Michael Shafir la concluzia că regimul „simula” schimbarea în interior, pentru a mima încadrarea într-o epocă globală a reformelor practicate atât în Occident cât și în lumea comunistă, afișând în plan internațional o „permanență simulată”, concretizată prin apartenența tot mai formală a României la organizații ca Tratatul de la Varșovia sau CAER⁵². Bucureștiul încerca astfel să extragă un maximum de beneficii de la ambele tabere căutând totodată să își creeze cât mai puține obligații și deci să acționeze cât mai necondiționat posibil în plan extern. Un deziderat care nu s-a materializat până la urmă (eforturile lui Ceaușescu de a achita datoria externă a țării probează gradul ridicat de dependență a RSR față de centrele financiare occidentale, dependență care îl va constrânge, împotriva voinței sale, la reîntărirea relațiilor cu Moscova) și ale cărui consecințe vor antrena tensiuni sociale (introducerea rațiilor alimentare și a cartelelor, dublată de un regim polițienesc extrem) exprimate în final prin Revoluția din decembrie 1989 și capotarea regimului.

---

⁵¹ Michael Shafir, *Romanian Foreign Policy Under Dej And Ceaușescu*, în George Schöpflin (ed.), *The Soviet Union and Eastern Europe*, London, Muller, Blond & White, 1986, p. 364. Pentru o perspectivă de ansamblu asupra fidelității lui Gheorghiu-Dej față de Moscova în politica externă a anilor 1950, vezi Cezar Stanciu, *Devotați Kremlinului. Alinierea politicii externe românești la cea sovietică în anii '50*, Târgoviște, Edit. Cetatea de Scaun, 2008.

⁵² Shafir, *Romania*.

România comunistă și-a construit autonomia internațională în raport cu „lagărul socialist”, în primă fază, dar a ajuns după 1980 să se izoleze și față de Occident (decizia lui Ceaușescu de a renunța la clauza celei mai favorizate națiuni în 1988 este exemplificatoare în acest sens). Pe cale de consecință, ceea ce ar surprinde probabil amprenta distinctivă a comunismului românesc în plan internațional ar fi *disidența calculată* relativ la propria tabără ideologică. Aceasta i-a permis ameliorarea relațiilor politice și economice cu Occidentul, care au intrat însă pe o pantă descendentă după semnarea acordurilor de la Helsinki în 1975 și afirmarea tot mai pronunțată a drepturilor omului ca factor de primă importanță în relațiile interstatuale.

Nu am clarificat până în acest punct caracterul insolit al politicii externe a României în intervalul 1948-1989, o particularitate cu adevărat remarcabilă a regimului în raport cu majoritatea celorlalte „țări frățești” din Europa de Est. O voi face amintind faptul că regimurile comuniste care nu au fost aduse la putere de Moscova (Iugoslavia, Albania, China) au devenit independente în timp față de centrul lumii comuniste deoarece, bineînțeles, nu erau integral controlabile, așa cum își dorea Kremlinul⁵³. Eforturile lui Stalin și ale lui Hrușciiov în acest sens (în cazul Iugoslaviei, respectiv în cazurile Albaniei și Chinei) au avut efecte contrare celor urmărite de liderii sovietici: au antrenat glacializarea relațiilor dintre aceste state și Uniunea Sovietică.

România nu se încadra în categoria mai sus amintită. Mai mult, Partidul Comunist Român era, înainte de 1945, cel mai mic și mai puțin influent dintre toate partidele comuniste est-europene. Pe cale de consecință, eforturile Moscovei în vederea răsturnării monarhiei și comunizării României au fost consistente. În pofida faptului că a fost instalat la putere literalmente cu ajutorul tancurilor sovietice, comunismul românesc s-a distanțat profund de Moscova după nici două decenii. Nu a devenit însă cu adevărat independent: și-a calculat disidența – „simulând” continuarea prezenței în Tratatul de la Varșovia și CAER, organizații instrumentalizate de sovietici – în manieră pragmatică și urmărind exclusiv autoconsolidarea, indiferent de proveniența resurselor puse în slujba acestui deziderat.

---

⁵³ Vezi Immanuel Wallerstein, *Geopolitics and geoculture. Essays on the changing world-system*, New York, Cambridge University Press, 1994, p. 91.

Bibliografie selectivă

Alison Remington, Robin, *The Warsaw Pact. Case Studies in Communist Conflict Resolution*, M.I.T. Press, 1971.

Anton, Mioara, *Ieșirea din cerc. Politica externă a regimului Gheorghiu-Dej*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2007.

Banu, Florian; Țăranu, Liviu, *Aprilie 1964. „Primăvara de la București”*. Cum s-a adoptat „Declarația de independență” a României?, București, Edit. Enciclopedică, 2004.

Berend, Ivan, *Central and Eastern Europe, 1944-1993. Detour from the periphery to the periphery*, New York, Cambridge University Press, 1998.

Betea, Lavinia, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, Dacia, Fundația Ioan Slavici, 1995.

Betea, Lavinia, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, București, Evenimentul Românesc, 1997.

Betea, Lavinia, 2001, *Convorbiri neterminate*, Iași, Polirom.

Braham, Randolph, „Rumania, Onto the Separate Path”, în *Problems of Communism*, nr. 13, pp. 14-24, 1964.

Braun, Aurel, *Romanian Foreign Policy since 1965. The Political and Military Limits of Autonomy*, New York, Praeger, 1978.

Cătănuș, Dan, ed., *România și Primăvara de la Praga*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005.

Cătănuș, Dan; Buga, Vasile, *Putere și Societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării, 1956*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2006.

Ceaușescu, Nicolae, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, București, Edit. Politică, 1969.

Chirițoiu, Mircea, *Între David și Goliat, România și Iugoslavia în balanța Războiului Rece*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2005.

Cioroianu, Adrian, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, București, Curtea Veche, 2005.

Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic, București, 2002.

Constantiniu, Florin, *Diplomații români și devierea de dreapta*, București, Tritonic, 2005.

Copilaș, Emanuel, *Implozia leninismului. O reevaluare a conflictului sino-sovietic din perspectivă ideologică*, în „Sfera Politicii”, 2009, nr. 141, pp. 89-111.

Cosma, Neagu; Stănescu, Ion, *În anul 1968 a fost programată și invadarea României*, București, Paco, 1991.

Deletant, Dennis; Ionescu, Mihail, ed., *Romania and the Warsaw Pact. Selected documents, 1955-1989*, București, Politeia-SNSPA, 2004.

Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale DJTAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, dosar 9/1964.

Du Bois, Pierre, *Ceaușescu la putere. Anchetă asupra unei ascensiuni politice*, București, Humanitas, 2008.

Fischer-Galați, Stephen, *The new Rumania. From People's Republic to Socialist Republic*, M.I.T. Press, 1967.

Georgescu, Titu, *România între Yalta și Malta*, București, Șansa, 1993.

Golan, Galia, *The Czechoslovak Reform Movement. Communism in Crisis, 1962-1968*, New York, Cambridge University Press, 1971.

Golan, Galia, *Reform Rule in Czechoslovakia. The Dubcek Era, 1968-1969*, New York, Cambridge University Press, 1973.

Ionescu, Ghiță, *Comunismul în România*, traducere de Ion Stanciu, București, Litera, 1994.

Jacobs, Dan, ed., *From Marx to Mao and Marchais, Documents on the development of communist variations*, New York, Longman, 1979.

Jianu, Ioan, *Gheorghe Apostol și scrisoarea celor șase*, București, Curtea Veche, 2008.

Jones, Christopher, *Soviet Influence in Eastern Europe. Political Autonomy and the Warsaw Pact*, New York, Praeger, 1981.

Jowitt, Kenneth, *Revolutionary Breakthroughs and National Development, the case of Romania, 1944-1965*, Los Angeles, University of California Press, 1971.

Jowitt, Kenneth, *New World Disorder. The Leninist Extinction*, Los Angeles, University of California Press, 1993.

King, Robert, *A history of the Romanian Communist Party*, Stanford, Hoover Institution Press, 1980.

Levy, Robert, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, traducere de Ioana Gagea și Cristina Pupeza, Iași, Polirom, 2003.

Linden, Ronald, *Communist States and International Change. Romania and Yugoslavia in Comparative Perspective*, Boston, Allen & Unwin, 1987.

McCauley, Martin, ed., *Khrushchev and Khrushchevism*, London, School of Slavonic and East-European Studies, 1987.

McNeal, Robert, ed., *International relations among communists*, New Jersey, Prentice-Hall, 1967.

Moraru, Constantin, *Politica Externă a României, 1958-1964*, București, Edit. Enciclopedică, 2008.

Nagee, Joseph; Donaldson, Robert, *Soviet Foreign Policy since World War II*, New York, Pergamonn Press, 1988.

Petcu, Ion, *Ceaușescu, un fanatic al puterii, biografie neretușată*, București, Românul, 1994.

Problems of Communism, International communism and the sino-soviet dispute, martie-aprilie, nr. XVIII, 1964.

Rațiu, Ion, *România de astăzi, Comunism sau independență*, București, Condor, 1990.

Retegan, Mihai, *1968. Din primăvară până în toamnă, schiță de politică externă românească*, București, RAO, 1998.

Scurtu, Ioan, coord., *Retragerea trupelor sovietice, 1958*, București, Arhivele Nationale ale României, 1996.

Shafir, Michael, *Romania. Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, London, Frances Pinter, 1985.

Soulet, Jean-François, *Istoria comparată a statelor comuniste*, Iași, Polirom, 1998.

- Stolojan, Sanda, *Cu de Gaulle în România*, București, Albatros, 1994.
- Taubman, William, *Khrushchev. The man. His era*, London, Free Press, 2005.
- Tănase, Stelian, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, București, Humanitas, 2006.
- Tănase, Stelian, *Revoluția ca eșec. Elite și societate*, București, Humanitas, 2006.
- Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Iași, Polirom, 2005.
- Țăranu, Liviu, *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc 1949-1965*, București, Edit. Enciclopedică, 2007.
- Ulam, Adam, *Expansion and Coexistence. The History of Soviet Foreign Policy, 1917-67*, New York, Praeger, 1968.
- Verona, Sergiu, *Historical Note, Explaining the 1958 Soviet Troop Withdrawal from Romania*, în „SAIS Review”, 1990, nr. 2, pp. 231-346.
- Yong, Liu, *Factorii care au influențat relațiile sino-române în anii '60*, în *Politică externă comunistă și exil anticomunist*, Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă, volumul II, Iași, Polirom, 2003, pp. 148-169.
- Yong, Liu, *Sino-romanian relations 1950's – 1960's*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2006.
- Zinner, Paul, ed., *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe. A selection of documents on Events in Poland and Hungary*, New York, Columbia University Press.
- Brown, J.F., *Rumania Today. I, Towards Integration în Problems of Communism*, 1969, nr. 17, pp. 8-16.
- Brown, J.F., *Rumania Today. II, The Strategy of Defiance*, în *Problems of Communism*, 1969, nr. 18, pp. 32-38.
- Courtney, Bruce; Harrington, Joseph, *Relații româno-americane, 1940-1990*, Iași, Polirom, 2002.
- Ute Gabanyi, Anneli, *Cultul lui Ceaușescu*, Iași, Polirom, 2003.
- Cătănuș, Ana Maria, ed., *Sfârșitul perioadei liberale a regimului Ceaușescu, minirevoluția culturală din 1971*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005.
- Marga, Andrei, *Cultural and Political Trends in Romania Before and After 1989*, în „East European Politics and Society”, 1993, nr. 1, pp. 14-32.
- Gonzalez-Aldea, Patricia, *Helsinki 1975. Începutul sfârșitului. Degradarea regimului din România și singularitatea lui în blocul de Est 1975-1990*, București, Curtea Veche, 2008.
- Kirk, Roger; Răceanu, Mircea, *Diplomația absurdului, România împotriva Statelor Unite, 1985-1989*, București, Silex, 1995.
- Georgescu, Vlad, *Istoria Românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, Humanitas, 1992.
- Devlin, Kevin, *Ceaușescu's Isolated Internationalism*, raport al *Radio Europa Liberă*, Arhiva 1989, nr. 212, 27 June, 1989.
- Shafir, Michael, *Eastern Europe's «Rejectionists»*, raport al *Radio Europa Liberă*, Arhiva 1989, nr. 121, 3 July, 1989.
- Shafir, Michael, 1989, *Xenophobic Communism, The Case of Bulgaria and Romania*, raport al *Radio Europa Liberă*, Arhiva 1989, nr. 112, 27 June.

Shafir, Michael, *Romanian Foreign Policy Under Dej And Ceaușescu* în Schöpflin, George, ed., *The Soviet Union and Eastern Europe*, London, Muller, Blond & White, 1986, pp. 364-377.

Stanciu, Cezar, *Devotați Kremlinului. Alinierea politicii externe românești la cea sovietică în anii '50*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2008.

Wallerstein, Immanuel, *Geopolitics and geoculture. Essays on the changing world-system*, New York, Cambridge University Press, 1994.